

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.2\(42\).333054](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2024.2(42).333054)

УДК 17.023.21

Олександр Кирилюк

ЧИ ВІДПОВІДАЮТЬ ОСНОВНІ КАТЕГОРИЧНІ ІМПЕРАТИВИ КРИТЕРІЯМ І. КАНТА? ІРОНІЧНА ПРОЕКЦІЯ

Основні категоричні імперативи розглянуто під кутом зору кантівських критеріїв їхньої оцінки, а саме, універсальності неупередженості та раціональності. З'ясувалося, що жоден з них цим критерієм не відповідає, тобто, ці імперативи є неуніверсальними, упередженими та раціонально необґрунтованими. Ще один недолік відомих категоричних імперативів полягає у тому, що їх дотримання не виключає аморальних вчинків, що показано на прикладах, побудованих на провокативній іронії. Відсилка на ці приклади у тексті дані у фігурних дужках.

Ключові слова: категоричний імператив, золоте правило моралі, І. Кант, універсалізм.

Категоричний імператив І. Канта в усіх його варіаціях має дивну долю – з одного боку, на нього не перестають посылатися як на взірць універсального морального закону, а з іншого – постійно піддають критиці, починаючи від Гегеля та закінчуючи Сартром, аж до повного заперечення його універсальності та адекватності. Так, в одній зі статей на дану тему «чітко стверджується», що категоричні імперативи Канта є *неадекватними* і не можуть бути визнані нормою моралі. Прийняття їх у якості універсальних законів дії призвело б до багатьох *протиріч і проблем* [Paulinus 2015]. Інший дослідник критикує вже всю моральну систему Канта, стверджуючи, що «моральна теорія Канта має глибші вади, ніж визнавали її прихильники, – вади, які роблять її неспроможною» [Johnson 2001].

Оскільки, за Кантом, моральний закон має мати такі ознаки, як *універсальність, неупередженість і раціональність*, то критична оцінка категоричного імперативу може бути спрямована на перевірку відповідності більшості відомих імперативів вказаним критеріям. Отже, *метою* статті є критична ревізія основних категоричних імперативів на підставі перевірки їхньої відповідності даним кантівським критеріям, а *задачею* постає доведення можливості аморальних вчинків за формального дотримання позитивних моральних приписів.

Відразу зауважу, попри загальну думку про відмінність категоричних моральних імперативів від «золотого правила моралі», останнє, як на мою думку, слід розуміти як варіант морального імперативу, адже воно має всі ознаки *припису*, тобто, вказівки на те, з яких загальних принципів необхідно виходити при обранні стратегії своєї поведінки у стосунках з іншими людьми. Тому і «золоте моральне правило» також може вважатись одним з варіантів категоричного імперативу.

Універсальність. Безумовно, у загальному плані всі варіанти категоричного імперативу виглядають цілком прийнятними, оскільки вони спрямовані на формування позитивних поведінкових установок людей. Що

також важко заперечувати – це те, що ці моральні імперативи є універсальними, але справа полягає у тім, що під цією універсальністю розуміти. Якщо – широку розповсюдженість у найрізноманітніших культурах світу у всі часи, то у тому чи іншому формулюванні моральні приписи такого гатунку ми зустрічаємо вже у «Махабхараті», у Геродота, Платона, Аристотеля, Сенеки, в індізмі, конфуціанстві, юдаїзмі, у Біблії та Корані та у християнських Отців Церкви, в українських книжників та у Григорія Сковороди, а також в українських народних прислів'ях. У цьому сенсі, а саме – у сенсі поширеності у відмінних культурах у різних контекстах та дискурсах універсальність моральних імперативів є очевидною.

Інша справа, якщо під універсалізмом розуміти монопольну прерогативу відомих моральних імперативів у їхніх конкретних формулюваннях бути регуляторами абсолютно всіх випадків людської поведінки. Точніше це можна виразити так – чи до всіх випадків людської поведінки категоричний моральний імператив може бути безастережно застосований, або, ще один варіант – чи у всіх випадках приписана людська поведінка не вийде за межі нормативів, що їх проklamують дані моральні настанови? Тобто, питання полягає у тому, чи може дехто діяти всупереч цього загального правила, коли при цьому його вимоги формально дотримані? Хоча універсалізм моральних приписів передбачає, що девіантна індивідуальна поведінка такого типу, що відхиляється від загального правила, не руйнує універсальності останнього, оскільки воно не залежить від особистих переконань, тим не менш ми це «виключення з правила» вважаємо його підтвердженням не можемо. Якщо універсалізм передбачає, що він поширюється на всі сфери життя, і разом з тим можливі випадки поведінки, котрі виходять з альтернативного принципу, залишаючись при цьому у його рамках, то універсальність такого «універсалізму» стає сумнівною.

Думаю, широко розповсюдженим прикладом такої поведінки є приклад садомазохіста {1}. Він, прагнучи завдати біль іншому, згоден терпіти біль від цього іншого, що цілком вписується у припис *«Стався до інших так, як ти хотів би, щоб вони ставились до тебе»*. Цей приклад і мені першим спав на думку, хоча пізніше я зустрів згадку про садиста та мазохіста при висвітленні проблеми категоричного імперативу І. Канта у навчальних матеріалах до курсу «Медичної етики» Пилипа Пекоріно [Pecorino 2002].

Дане питання про те, наскільки універсальними є категоричні імперативи у тому випадку, коли мова заходить про їхнє застосування до будь-якого людського вибору та поведінки стає можливим завдяки тому, що дійсність значно багатіша за будь-які формалізовані вказівки навіть морального плану, завдяки чому й існують такі області людського життя, де начебто цілком позитивне правило ставлення до інших людей навіть за умов його дотримання припускає такі вчинки, котрі виходять за пропоновані як наказ моральні норми, тобто є *аморальними*. Отже, через свою *аморальність*

така поведінка, не дивлячись на її відповідність категоричному імперативу, не може вважатися випадком виконання універсального *морального* закону.

Можливо, для деякого така аргументація не виглядатиме переконливою через епатажність прикладу. Тоді звернемося до кантівського категоричного імперативу, котрий закликає *завжди ставитися до людини як до цілі, і ніколи – як до засобу*. Як контраргумент, котрий спирається на загальнопоширену практику, тут можна використати приклад, пов'язаний з розподілом праці. Є виконавці певного виду робіт, котрі відповідають плану чи задуму іншої людини, для якої ці виконавці не можуть бути метою. Ця людина не ставить за мету розвиток трудових здібностей виконавців, їхньої майстерності чи вмінь. Навпаки, вона використовує ці здібності, а отже, і цих людей, для досягнення власної мети. Для архітектора будівельники – це засіб для побудови дому, для полководця солдати – це засіб для досягнення перемоги у війні чи битві тощо. І таке «нецільове» (по відношенню до інших людей), а насправді, «цільове» (по відношенню до того, хто виплекав мету, котрої він може досягти тільки за участі інших людей) є не загальною, але й просто необхідною умовою здійснення колективної людської діяльності.

Окрім цього, добре відомо, що наші поняття мають таку властивість, як полісемія. За таких умов чи не є категоричний імператив або його окремі вживані терміни такими, що допускають подвійне тлумачення, через що й сам імператив також стає проблематичним? Стосовно нашого другого прикладу йдеться про багатозначність поняття «ціль» – адже *цілью* називають й об'єкт агресивної, зокрема військової дії, коли нею виступає не тільки певна мішень, зброя чи укріплення, але й люди – «жива сила» противника {2}. За всіх умов така агресія має подвійну оцінку – позитивну для тих, хто боронить свою Батьківщину і негативну – для агресорів, дії котрих однозначно кваліфікуються як аморальні.

Ще одна можливість аморальних вчинків на підставі начебто буквального дотримання категоричних імперативів виникає внаслідок абстрактного розуміння використаних у даному імперативі термінів, зокрема, терміну «життя» у категоричному імперативі Ганса Йонаса, котрий закликає *чинити так, щоб наслідки твоїх дій сприяли збереженню людського життя на Землі*. Якщо дехто з чоловіків зрозуміє це так, начебто він має докладати максимум зусиль для виконання цього імперативу шляхом народження якомога більшої кількості нащадків від якомога більшої кількості жінок, можливо, навіть на певний час з ним одружених, то цього багатоженця назвати високоморальною людиною навряд хто погодиться, хоча даної моральної установи він формально дотримується {3}.

Дійсно, він, на відміну від закоренілих холостяків чи бездітного подружжя насправді запобігає депопуляції людей на Землі та сприяє продовженню людського роду, але як це він робить, засуджується не тільки мораллю, але часом й юридичним законом (Туніс, Туреччина, Марокко, Алжир, пакистанська провінція Пенджаб). За сімейним кодексом в Україні шлюб, зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому

зарєєстрованому шлюбі, вважається недійсним; таку особу закон не карає, але громадською звичаєвою мораллю подібні вчинки однозначно засуджуються. Щоправда, у Г. Йонаса мова йде про збереження *справжнього* людського життя на Землі, чим виключаються всі випадки життя несправжнього, недостойного людини, але хіба хтось бажає такого життя дітям, народження яких радісно очікують?

Неупередженість. Важно визнавати будь-який моральний припис загальною моральною нормою, якщо він спирається на певну упередженість у сенсі рос. «предвзятости». Проте дещо подібне до упередженості у сенсі рос. «пред-убеждения» як деякого «апріорного переконання», категоричні імперативи мають. По-перше, суб'єкти морального повчання переконані (заздальгідь «убеждены»), передусім у тому, що людина не може бажати собі шкоди, і якщо вона буде ставитись до інших так само добре, як до себе, то позитивна моральна норма буде реалізована. Приклад, котрий це спростовує, можливо, є занадто партикулярним, але він, тим не менш, змушує нас відмовитись від незаперечного прийняття такого роду імперативу. Це – приклад з античного роману Харитона «Херей і Калліроя». Херей з ревності ударив ногою свою кохану, від чого вона померла (як виявилось пізніше, просто глибоко знепритомніла). Відразу ж відбувся суд над вбивцею, котрий у своїй промові сам засудив себе і закликав суд покарати його якомога суворіше – побити камінням, і щоб не оскверняти землю, потопити його тіло у морі. Звісно, що з цього не випливає, що Херей на підставі прагнення до смерті бажає смерті всім іншим, але доводить, що людина до себе не завжди ставиться добре. Погане ставлення одночасно до себе та до інших людей притаманне солдатам російської окупаційної армії, котрі зайшли у нашу країну з намірами вбивати і військових, і мирне населення, при цьому погоджуючись на те, щоб їх використовували як «гарматне м'ясо». Тобто, ставлячись до власного життя як до такого, що немає ніякої цінності, вони так само не цінують життя інших, у тому колі й власних поранених, котрих залишають без допомоги. За формальними ознаками це начебто відповідає «золотому правилу», але наскільки все це далеко від морального закону, годі й говорити.

Ще один кантівський імператив, як на мене, є вразливим особливо красномовно. Він повеліває *діяти так, щоб максима твоєї волі у будь-який момент могла стати принципом загального законодавства*. Відразу виникають питання – якої волі, якого законодавства. у якій політичній системі – адже презумпція («упередженість») щодо визначальної доброти індивідуальної волі нічим не підкріплено. Воля може бути й недоброю, а за умов авторитарної держави диктатор вольовим рішенням з легкістю може надати будь-яким своїм забаганкам законодавчого статусу. що весь світ у минулому столітті бачив на прикладі Третьому рейху та СРСР, а зараз спостерігає на Російській Федерації та у Північній Кореї {4}.

«Упереджено» переконані моральні вчителі й у тому, що їхнє повчання об'єктом цього напучення буде взяте до виконання. Проблема ж полягає у

тому, що за умов адресування повчання як моральній, так і аморальній людині його дотримання залишається під запитанням через те, що для тих, хто й без нього живе за моральними нормами, він буде зайвим, тоді як щодо тих, хто у своїх вчинках керується власними темними потягами, котрі змушують їх діяти аморально, можна впевнено говорити, що навряд чи раціональні вказівки категоричного імперативу змінять їхню поведінку на протилежну.

Раціональність. Це, як здається, єдина ознака категоричних імперативів, котра не може бути поставлена під сумнів, але саме через раціональну природу моральних приписів вони, зрештою, мають дуже малу позитивну результативність. Якби раціональне знання та переконання були тотожними, достатньо було б простого вивчення та засвоєння моральних законів, щоб всі люди почали діяти у відповідності до моральних норм. Справа дещо покращується тим, що моральні імперативи за своєю афористичною формою вимагають деякої власної конструктивної роботи з відтворення усього морального вчення, через що ефективність моральних категоричних імперативів все ж таки є вищою за нуль з тієї причини, що знання, котрі людина отримує не у готовому вигляді ззовні, а до котрих доходить сама, внаслідок особистих міркувань, значно легше перетворюються на переконання особистості.

Утім, усі категорично-імперативні формулювання цих моральних норм несуть у собі деяку емоційно-чуттєву складову, завдяки якій міра впливу раціонально обґрунтованих моральних приписів на зміну поведінкових установок людини підвищуються, оскільки ці приписи апелюють, врешті-решт, не тільки до розважливої раціональності, а й до моральних почуттів, таких, як гордість, сором, гнів, провину, відразу, симпатію, емпатію, вдячність тощо, котрі у своїй єдності утворюють те, що Е. Кант прирівняв до зоряного неба – моральний закон в нашій душі, пошук раціональних підстав для якого в науці етика ще досі триває.

Провокативна іронія. Нижче у порядку викладу причин їхньої можливості у тексті наводяться приклади аморальних вчинків, котрі формально відповідають виконанню позитивних категоричних моральних настанов.

{1} *«Як хочете, щоб люди вчиняли відносно вас, так і ви чиніть відносно них»* – повчав досвідчений садомазохіст початківця.

{2} *«Чини так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі, і в особі будь-кого іншого так само, як до цілі, і ніколи не ставився б до людини тільки як до засобу»* – цими словами почав свої заняття інструктор школи снайперів.

{3} *«Чини так, щоб наслідки твоїх дій були сумісні із збереженням людського життя на Землі»* – виправдовувався перед тринадцятою дружиною багатоженець, коли та дізналась, що в нього є двадцять дітей від різних жінок.

{4} «Дійте лише згідно з тією максимою, щоб вона стала універсальним законом» поведінки усього народу – думав диктатор, вводячи свій черговий тоталітарний закон, який остаточно перетворив майже всіх громадян на слухняне стадо.

Висновки. Основні форми категоричного імперативу не відповідають критеріям, що висував до них І. Кант, тобто, вони не можуть вважатися універсальними, неупередженими та такими, що мають раціональне обґрунтування. Будь-який з розглянутих моральних приписів може виступати як загальне правило, котре санкціонує та виправдовує вчинки аморальні.

Список використаної літератури

- Johnson, A. B. (2001) *Insufficient Reason: An Interpretation and Critique of Kant's Categorical Imperative*, Dissertation for the degree of Doctor Department of Philosophy, Chapel Hill: The University of North Carolina, 197 p.
- Paulinus, E. C. (2015) *The Universal Laws of Action: A Critique of Kant's Categorical Imperatives*, in: *JSAR Journal of Law and Allied Discipline (IJSAR-JLAD)*, vol. 2, is. 2, pp. 47–61. URL: <http://www.mdcjournals.org/ijsar-jlad...html>
- Pecorino, P. A. (2002) *Categorical Imperative*, in: *Medical Ethics*: Online Textbook, The City University of New York, Queensborough Community College. URL: https://www.qcc.cuny.edu/socialSciences/pppecorino/MEDICAL_ETHICS_TEXT/Chapter_2_Ethical_Traditions/Categorical_Imperative.htm

Oleksandr Kyrylyuk

DO THE MAIN CATEGORICAL IMPERATIVES MEET I. KANT'S CRITERIA? IRONICAL ANSWER

The main categorical imperatives were considered from the point of view of Kantian criteria for their evaluation, namely universality, impartiality and rationality. It turned out that no imperative meets these criteria. They are not universal, biased and irrational. Another drawback of the well-known categorical imperatives is that their fulfillment is possible even by those people who commit immoral acts, which is shown by examples built on provocative irony. For example, a sadomasochist acts within the framework of the "golden rule of morality", and a polygamist who has children from many women, fulfills the instruction to continue the life of people on Earth. Such behavior violates moral norms, but fulfills the prescriptions of moral imperatives. References to these examples are given in the text in curly brackets.

Keywords: categorical imperative, golden rule of morality, I. Kant, universalism.

References

- Johnson, A. B. (2001) *Insufficient Reason: An Interpretation and Critique of Kant's Categorical Imperative*, Dissertation for the degree of Doctor Department of Philosophy, Chapel Hill: The University of North Carolina, 197 p.
- Paulinus, E. C. (2015) *The Universal Laws of Action: A Critique of Kant's Categorical Imperatives*, in: *JSAR Journal of Law and Allied Discipline (IJSAR-JLAD)*, vol. 2, is. 2, pp. 47–61. URL: <http://www.mdcjournals.org/ijsar-jlad...html>.
- Pecorino, P. A. (2002) *Categorical Imperative*, in: *Medical Ethics: Online Textbook*, The City University of New York, Queensborough Community College. URL: https://www.qcc.cuny.edu/socialSciences/ppecorino/MEDICAL_ETHICS_TEXT/Chapter_2_Ethical_Traditions/Categorical_Imperative.htm.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2024

Стаття прийнята 3.10.2024